

Jurij W. Łuczyński

System medialny Azerbejdżanu, Armenii i Gruzji : historia i współczesność

Rocznik Prasoznawczy 3, 11-30

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

System medialny Azerbejdżanu, Armenii i Gruzji. Historia i współczesność

STRESZCZENIE

Autor przedstawia historyczne uwarunkowanie powstania mediów na Zakaukaziu. Początki prasy związane są z podziałem administracyjnym ziem kaukaskich w ramach Rosji. Autor charakteryzuje powstanie poszczególnych typów prasy, jak i instytucji z nią związanych. W artykule szczegółowo przedstawiona jest historia powstania prasy w Azerbejdżanie. Autor wskazuje na jej związek z kształtowaniem się zarówno tożsamości narodowej, jak i państwowości tego kraju. Dokonana jest analiza najważniejszych tytułów prasowych w historii prasy Azerbejdżanu. Autor przedstawia historię systemu medialnego tego kraju w okresie Związku Radzieckiego, jak i czasach najnowszych po powstaniu niezależnego państwa.

SŁOWA KLUCZOWE: prasa, Kaukaz, Azerbejdżan, system medialny, religia, język, radio, telewizja, czasopismo, prawo medialne.

Środki komunikowania masowego trzech republik zakaukaskich (Azerbejdżanu, Armenii i Gruzji) formowały się w przestrzeni medialnej Imperium Rosyjskiego, a następnie ZSRR. Ma to określony wpływ na współczesny stan zakaukaskich środków masowego przekazu, pomimo złożoności stosunków międzypaństwowych z Federacją Rosyjską.

Perspektywa historyczna (praktyka cenzury, pojawienie się pierwszych typów pism, powstanie struktur wydawniczych na różnych etapach historycznych) pomaga ujawnić ogólne tendencje i prawidłowości w rozwoju zakaukaskiego obszaru informacyjnego. Podstawowa trudność przy analizie zakaukaskich mass mediów polega na etnograficzno-wyznaniowej i społeczno-politycznej specyfice badanych terytoriów, które – mając doświadczenie „wspólnego zamieszkiwania” w składzie Rosji – zachowały odmienności rozwojowe. Dlatego przy charakteryzowaniu ogólnego obrazu należy nakreślić oddzielny rys każdej republiki (Azerbejdżan, Armenia i Gruzja), niezależny od ich wspólnego, historycznego dziedzictwa.

Tworzenie systemu mediów na Zakaukaziu jest ściśle związane z problemem administracyjnego podziału ziem kaukaskich w składzie Imperium Rosyjskiego w XIX stuleciu, przy czym część tych ziem weszła w skład Rosji dobrowolnie (Gruzja, przyłączona w 1801 roku) lub na drodze pokojowej (część Azerbejdżanu w latach 1803 – 1805), a część w wyniku wojen z Turcją i Iranem. W rezultacie powstał Kraj Kaukaski, składający się z Północnego Kaukazu i Zakaukazia, przy czym: „Zakaukazie tworzyły gubernie: tyfliska, kutaiska, jelizawietpolska, erewańska i bakińska; obwody: dagestański, z miastem Derbent jako stolica, kariski i batumski; okręgi: czarnomorski i zakatałski i część suchumska”¹. Centrum Kraju Kaukaskiego stanowił Tyflis (obecnie – Tbilisi, stolica Gruzji), a krajem rządził namiestnik kaukaski.

„Cenzura na Kaukazie została wprowadzona po raz pierwszy Ukazem z 23 grudnia 1837 r. Przewidywała ona, że cenzura książek, wydawanych w Tyflisie w lokalnych językach, podlegała urzędowi namiestnika Gruzji, obwodów kaukaskiego i zakaukaskiego. Cenzorami byli nauczyciele tyfliskiego gimnazjum. 18 grudnia 1848 r. w celu ujednoczenia struktury zarządzania szkołami w Imperium utworzony został kaukaski okręg szkolny, przy którym powołano Kaukaski Komitet ds. Cenzury w Tyflisie. (...) Kaukaski Komitet ds. cenzury kierował się w swoich działaniach ogólnym prawem cenzury, istniejącym w Imperium, ale podlegał nie Głównemu Urzędowi Cenzury, jak komitety tego typu w innych miastach, a namiestnikowi kaukaskiemu. Organizacyjnie sprawy komitetu umiejscowione były w Kancelarii Kuratora Kaukaskiego Okręgu Szkolnego. (...) 24 listopada 1881 r. stanowisko namiestnika kaukaskiego (istniejącego od 1844 r.) zostało zlikwidowane, a w jego miejsce utworzono stanowisko głównego naczelnika ds. obywatelskich i dowodzącego wojskami z przekazaniem mu praw generała-gubernatora. W 1882 r. Komisja ds. sporządzenia projektu zarządzania Krajem Kaukaskim podporządkowała Kaukaski Komitet ds. Cenzury Głównemu Zarządowi do spraw Prasy”². Odtąd komitet ten, funkcjonujący zgodnie z paragrafem № 85, zatwierdzonym przez Wysoki Urząd Zarządzania Krajem Kaukaskim wg rozdziału „Urzędy szczególne”, podlegał Zarządowi Głównemu do spraw prasy w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i składał się „z Przewodniczącego oraz Starszych i Młodszych Cenzorów. Przy Komitecie znajdowała się Kancelaria”. Do obowiązków Komitetu ds. Cenzury należało:

- „1) cenzurowanie wydawanych w granicach Kraju Kaukaskiego czasopism, gazet i różnego rodzaju utworów;
- 2) przegląd przywożonych do tego kraju z zagranicy wydawnictw w języku rosyjskim i innych językach europejskich;
- 3) przegląd przywożonych do Imperium z zagranicy wydawnictw w języku gruzińskim, armeńskim i innych językach wschodnich;

1 Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. [Pełny zbiór praw Imperium Rosyjskiego. Zbiór trzeci] Спб., 1886. Т. 3. s. 188-189.

2 Патрушева Н.Г., *История цензурных учреждений на Кавказе в XIX – начале XX века* [Historia cenzury ustanowionej na Kaukazie w XIX – początku XX wieku] // Книжное дело на Северном Кавказе: история и современность [Sprawa książki na północnym Kaukazie]. Вып. 2. Сборник статей/КГУКИ. – Краснодар, 2004. s. 171.

- 4) nadzór nad drukarniami, litografiami, metalografiami, odlewniami czcionek i wszystkimi w ogóle instytucjami, produkującymi i sprzedającymi wydawnictwa i sprzęt do drukowania w kraju, a także i nad fotografiami w mieście Tyflisie”³.

„Zgodnie z Ukazem z 31 stycznia 1884 roku personel Kaukaskiego Komitetu ds. cenzury został wzmocniony o urząd inspektora drukarni w Tyflisie (z budżetem 2000 rubli srebrem na rok), sekretarza (budżet 1200 rubli) i młodszego cenzora miejscowych i języków wschodnich (2000 rubli), a także zwiększone zostały sumy na wydatki kancelaryjne. Cenzorzy Kaukaskiego Komitetu ds. Cenzury korzystali ze zniżek służbowych dla pracujących w oddalonych guberniach i przy przejściu na emeryturę. W 1906 roku Kaukaski Komitet ds. Cenzury został przemianowany na Kaukaski Komitet ds. Prasy, a cenzorzy – na członków Komitetu do spraw Prasy”⁴.

Proces pojawiania się pierwszych wydawnictw periodycznych na terytorium Zakaukazia był związany z działaniami rosyjskiej administracji Kraju Kaukaskiego. Można wszakże zauważyć, że pierwsze ormiańskie wydawnictwo periodyczne pojawiło się już w 1794 roku w Indiach, we wspólnocie ormiańskiej miasta Madras, gdzie przez dwa lata pod redakcją Arutiuna Szmafoniana był wydawany tygodnik „Azdarar” (*Zwiastun*). Miał on jednak znaczenie lokalne, praktycznie nie wywarł wpływu na sytuację mediów na Kaukazie.

Centrum powstawania prasy na Kaukazie został Tyflis, chociaż na terytorium Imperium Rosyjskiego pierwsza lokalna gazeta dla ludności ormiańskiej pojawiła się w Astrachaniu i nosiła nazwę „Nowiny wschodnie”. Od 1813 roku wychodziła ona tylko w języku rosyjskim, a od 1816 roku wydawana była z dodatkiem, w którym te same teksty drukowane były w języku rosyjskim i ormiańskim („Ariewielian canucmunk”). Oprócz tego w Astrachaniu od 1816 do 1818 roku wychodził periodyk „Azjatyckie Czasopismo Muzyczne”.

Za powstaniem pierwszego pisma w Tyflisie stał „prokonsul Kaukazu”, generał Aleksiej Pietrowicz Jermolow. W liście do ministra spraw wewnętrznych O.P. Kozodawlewa z 11 marca 1819 roku wskazywał on na motywy założenia periodyku: „Pragnąc zapoznać mieszkańców Gruzji ze zwyczajami ludzi bardziej oświeconych, ze strukturą różnych instytucji i z nowymi wynalazkami w kraju, tak mało zaludnionym jak Gruzja, uznałem za konieczne polecić, aby od 1-go dnia tego miesiąca pod bezpośrednim nadzorem sztabu korpusowego w tyfliskiej wojskowo-polowej drukarni były drukowane i wydawane w języku gruzińskim arkusze pod nazwą *Gazeta Gruzkańska*”.

„Gazeta Gruzkańska” dzieliła się na następujące działy:

- Awanse i odznaczenia urzędników urzędujących w Gruzji i w innych tamtejszych prowincjach w wojskowej i cywilnej służbie;
- Szczególne założenia i rozporządzenia rządu, odnoszące się do tworzenia dobrobytu tego kraju;
- Różne wiadomości o Gruzji dotyczące miejsc zasługujących na szczególną uwagę publiczności;

3 Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Спб., 1886. Т. 3. с. 198.

4 Патрушева Н.Г. Указ. соч. с. 174.

- Informacje o nowych wynalazkach lub placówkach artystycznych;
- Przedruki z dzienników i czasopism wydawanych w Rosji, które w swojej treści mogą dostarczyć szczególnego zadowolenia czytelnikom.

Gazeta ta wydawana będzie od miesiąca stycznia przyszłego 1820 roku, co tydzień, w objętości jednego arkusza drukarskiego⁵.

Specyfika wydawania „Gazety Gruzińskiej” (*Kartuli gazieti*) polegała na tym, że jeżeli korespondencja przychodziła po gruzińsku, to następował jej przekład na rosyjski, a następnie składany już numer tłumaczony był z języka rosyjskiego na język gruziński i przesyłany do drukarni w celu złamania i druku⁶. Pierwszy numer „Gazety Gruzińskiej” ukazał się w styczniu 1819 roku. Była ona wydawana do roku 1822.

Projektem wydawniczym rosyjskiej administracji na dużą skalę został tygodnik „Wiadomości Tyfliskie”, będący pierwowzorem dla „Wiadomości gubernialnych” – pierwszym takim wydawnictwem na terytorium Imperium Rosyjskiego. Jego pierwszy rosyjskojęzyczny numer, składający się z czterech kolumn (z załączonym do niego gruzińskim duplikatem), ukazał się po raz pierwszy 4 lipca 1828 roku.

„W latach 1828-1829 *Wiadomości Tyfliskie* wychodziły regularnie jako tygodnik. W roku 1830 periodyczność tego pisma zwiększono do 2 razy w tygodniu. W tym samym roku w lewym rogu na pierwszej stronie podano, że *Wiadomości Tyfliskie* wychodzą w językach: rosyjskim, gruzińskim i farsyjskim⁷. W decyzji o wydaniu „Wiadomości Tyfliskich” zawierała się idea polityki prasowej Rosji na Zakaukaziu:

„Mieszkańcy krajów kaukaskich, w szczególności Gruzji, już dawno zaczęli odczuwać dominację obyczajów europejskich. Kontakty z wewnętrznymi rosyjskimi guberniami i z zagranicznymi oświeconymi państwami są stale zwiększane, handel i przemysł stopniowo coraz bardziej się ożywiają, i w każdej dziedzinie podwyższają się warunki życia codziennego. Każdy, przekonując się do tych pozytywnych zmian, stara się pogodzić z prawami, tworzącymi warunki do ich realizacji, zdobywać wiedzę i wprowadzać niezbędne zmiany oświatowe w swojej rodzinie. Za pośrednictwem tego periodycznego wydawnictwa otwierają się nowe możliwości, aby zaznajomić i przybliżyć tutejszej ludności zasady Europejczyków; informować ją o pożytecznych odkryciach, mogących mieć korzystne zastosowania w tym kraju; i dostarczać różnych wiadomości stąd do Europy i odwrotnie oraz więcej działać w zakresie wzajemnych kontaktów⁸.”

„Wiadomości Tyfliskie” wychodziły do 1833 roku. W 1837 roku zastąpił je „Zwiastun Zakaukaski” – oficjalna gazeta wydawana w języku rosyjskim, podobna do „Wiadomości Gubernialnych”. Do 1844 roku wychodziła tylko część oficjalna, składająca się z zarządzeń i ogłoszeń władz miejscowych, a od 1845 roku zaczęła wychodzić także w języku gruzińskim i azerbejdżańskim. W tym też roku oddzielnie zaczęła być wydawana, dwa razy w miesiącu, nieoficjalna część

5 Ватейшвили Д.А., *Русская общественная мысль и печать на Кавказе в первой трети XIX века* [Rosyjska myśl społeczna i prasa w pierwszych trzydziestu latach XIX wieku], Moskwa 1973. s. 93–94.

6 Tamże, s. 97.

7 Tamże, s. 138–139.

8 Tamże, s. 130–132.

pisma, której redaktorem był P.I. Joseliani. Mieściły się w niej reportaże z podróży, artykuły dotyczące etnografii i geografii kraju, uwagi z dziedziny literatury i rolnictwa. Od 1848 roku działy oficjalny i nieoficjalny połączyły się i zaczęły wychodzić co tydzień.

W 1846 roku w Tyflisie, z inicjatywy kaukaskiego namiestnika, księcia Michała Siemionowicza Woroncowa, pojawiła się cotygodniowa polityczno-literacka gazeta „Kaukaz”. Było to pierwsze na Kaukazie prywatne czasopismo periodyczne. Miało ono na celu „poznanie przez swoich rodaków interesujących stron kraju, odkrywanie źródeł przemysłu i handlu; bycie wierną relacją dobroczynnych przedsięwzięć i działań rosyjskiego rządu w stosunku do Kaukazu i pokazanie prawdziwej skali ojcowskiej pieczy naszego wielkiego Cara”⁹. „Kaukaz” był wydawany w szczególnych warunkach – drukował wiadomości ze wszystkich tych guberni i obwodów Kaukazu, w których wiadomości nie wychodziły oraz istniał na prawach prywatnego wydawnictwa. Gazeta była przekazana na początku w dzierżawę osobom prywatnym pod warunkiem wypłacenia określonych subsydiów.

Interesujące wydaje się to, iż w latach 1846–1847 gazeta „Kaukaz” wydawana była w języku rosyjskim i ormiańskim, stając się w ten sposób pierwszym wydawnictwem periodycznym przeznaczonym dla Ormian Kaukazu. W 1856 roku nastąpiło połączenie „Zwiastuna Zakaukaskiego” z „Kaukazem”, przy czym „Zwiastun Zakaukaski” okazał się formalnym dodatkiem do gazety „Kaukaz”.

Specyfika tworzenia azerbejdżańskiej prasy jest ściśle związana z historią wchodzenia tego terytorium, które znajdowało się w sferze geopolitycznych interesów tureckich, perskich (irańskich) i rosyjskich, w skład Rosji. W latach 1803–1805 do Rosji pokojowo zostały przyłączone chanaty karabachski i szekiński. W 1803 roku, po oblężeniu i zdobyciu przez wojska rosyjskie miasta Gandzi, do Rosji włączono chanat gandziński, a w 1804 roku Gandzi zmieniło nazwę na Jelizawietpol.

W czasie wojny rosyjsko-perskiej w latach 1804–1813 Rosja zdobyła chanaty kubiński i bakiński (1806), a w 1809 tałyszski, co zostało potwierdzone przez giulistański traktat pokojowy z 24 października 1813 roku. Po zakończeniu wojny rosyjsko-perskiej, toczącej się w latach 1826–1828, zgodnie z turkmanczajskim traktatem pokojowym, Rosja otrzymała chanat nachiczewański i okręg ordubadski.

Na przyłączonym terytorium wprowadzono zarząd wojenno-administracyjny, a chanaty zostały przekształcone w prowincje i okręgi, na czele których stali komendanci. Z dniem 1 stycznia 1841 roku komendancki system zarządzania został zlikwidowany i wprowadzono system stosowany na obszarze całego imperium. Baku zostało centrum powiatu bakińskiego obwodu kaspijskiego. W 1846 roku dokonano nowego, administracyjno-terytorialnego podziału kraju, zgodnie z którym powiat bakiński został włączony do guberni szemachińskiej. Jednakże w 1859 roku, po olbrzymim trzęsieniu ziemi w Szemachu, centrum guberni zostało przeniesione do Baku, a gubernia przemianowana na bakińską.

9 Городецкий Б.М., *Очерк развития русской периодической печати на Северном Кавказе [Zarys rozwoju prasy rosyjskiej na Północnym Kaukazie]*//Известия общества любителей изучения Кубанской области. [Wiadomości Towarzystwa Przyjaciół Nauki Kubańskiego obwodu], Екатеринбург 1913. Вып. 6. s. 113–114.

W drugiej połowie XIX wieku wskaźniki społeczno-ekonomiczne stawiały Baku na pierwszym miejscu wśród innych miast guberni bakińskiej. Istotną rolę w rozwoju miasta odegrało wydobycie ropy naftowej – w 1848 roku został tam wywiercony pierwszy w świecie odwiert naftowy i rozpoczęła się „gorączka naftowa”.

Początki prasy w języku azerbejdżańskim związane były z oficjalną prasą rosyjską – „Wiadomościami Tyfliskimi” (*Tyflis achbary*) i „Zwiastunem Zakaukaskim” (*Gafgazyń bu tieriefinin chiebiertieri*), gdzie publikowane były w obu językach te same oficjalne materiały.

„Chociaż azerbejdżańscy uczeni nieraz żalowali, że do 1875 roku nie otrzymali od władz rosyjskich pozwolenia na wydanie żadnej z »tatarskich« gazet, wśród dokumentów archiwum Kaukaskiego Komitetu ds. Cenzury za okres od 1848 do 1874 roku nie znaleziono żadnego podania z prośbą o pozwolenie na wydawanie podobnej gazety. Tym samym można przypuszczać, że teza o braku takiej zgody opiera się tylko na nieudanej próbie otwarcia drukarni, podjętej przez M.F. Achundowa i M.Sz. Waziecha w 1841 roku”¹⁰.

Dopiero 22 lipca 1875 roku w Baku ukazała się pierwsza tureckojęzyczna gazeta „*Ekinczi*” (*Oracz*). Była to pierwsza w Imperium Rosyjskim gazeta muzułmańska, redaktorem której został Gasanbek Zardabi, łączący w jednej osobie funkcje redaktora, korektora i zecera.

„Zgodnie z *narodnickimi* poglądami swojego wydawcy [Zadarbi ukończył wydział matematyczno-przyrodniczy Moskiewskiego Uniwersytetu – przyp. J.Ł.], gazeta zorientowana była na podtrzymanie lokalnego ruchu ludowego, wcielenego w życie wśród chłopstwa, ale faktycznie zamieniła się w trybunę inteligencji. Charakterystyczne, że płaszczyzną konfliktu stała się tematyka języka. Literaci azerbejdżańscy, którzy używali języka perskiego, wrogo przyjęli próby Zardabiego wykorzystania niedrukowanego języka prostego ludu. Inni odrzucali jego próbę utożsamiania miejscowego języka turkijskiego z otomańskim. Wyrażając swoje poglądy w kwestii języka, Zardabi pisał: »Rzeczywiście, język otomański nie jest taki sam jak nasz, ale różnica nie jest na tyle istotna, żeby wymagała tłumaczenia z jednego na drugi. Należy tylko uważnie czytać książki w języku otomańskim, dlatego że zawiera on wiele słów z arabskiego, perskiego i innych języków, co czasami przeszkadza w zrozumieniu«. Ponieważ do kręgu autorów *Ekinczi* zaliczali się przede wszystkim sunniti, zwolennicy Zardabiego, jego ocena irańskiego fanatyzmu wzbudzała oburzenie. Oprócz tego *Ekinczi* nie zdobyła takiego poparcia wśród urzędników carskich, jakim cieszyli się miejscowi pisarze poprzedniego pokolenia. Zardabi wzbudzał podejrzenie z powodu swoich *narodnickich* poglądów, ale jeszcze bardziej – ze względu na prootomańskie sympatie. Władze obawiały się, że proces deiranizacji może doprowadzić do jeszcze mniej pożądanego przebudzenia protureckich nastrojów wśród Azerów i w 1877 roku, w czasie wojny rosyjsko-tureckiej, *Ekinczi* została zamknięta”¹¹.

10 Аух Е.-М., *Между приспособлением и самоутверждением* [Między przystosowaniem a samookreśleniem] Ранний этап поисков национальной идентичности в среде мусульманской интеллигенции и возникновение нового общества на юго-восточном Кавказе (1875–1905) [Wczesny etap poszukiwań identyfikacji narodowej w środowisku inteligencji muzułmańskiej i powstanie nowego społeczeństwa na południowo-wschodnim Kaukazie] // *Азербайджан и Россия: Общество и государство*, Moskawa 2001 / www.sakharov-center.ru

11 Свентоховский Г., *Русское правление, модернизаторские элиты и становление национальной идентичности в Азербайджане* [Rosyjskie ustawodawstwo, elity modernizacyjne i narodziny

Można stwierdzić, że „Ekinzi” w okresie od 1875 do 1877 roku, kiedy to ukazało się 56 numerów tego pisma, była pierwszym i jedynym periodykiem podejmującym próbę przekształcenia języka turecko-tatarskiego w środek społecznej komunikacji i stymulacji regionalnych oraz międzyregionalnych procesów informacyjnych. Po zamknięciu „Ekinzi”, w Baku aż do rewolucji 1905 roku nie wychodziły wydawnictwa w języku azerbejdżańskim. Ideowymi spadkobiercami „Ekinzi” były gazety „Zija” (*Zorza*, 1879–1880), „Zija Kafkazia” (*Zorza Kaukazu*, 1880–1884) oraz czasopismo literackie „Kieszkiul” (*Miska derwisza*, 1884–1891), wychodzące w innych regionach Kaukazu. Pierwszy numer gazety „Zija” (ukazywała się raz w tygodniu), w objętości od 4 do 8 stron wydano w Tyflisie 16 stycznia 1879 roku. Po wydaniu 76 numerów, 6 grudnia 1880 roku pismo zostało zastąpione przez gazetę „Zija Kafkazia”. Jej wydawcą i redaktorem był Said Unzizade, a pomagał mu jego brat Dżałał. Ponieważ Said Unzizade był wyższym duchownym islamskiego odłamu sunnitów, „Zija” publikowała wiele artykułów na tematy religijne, opierając się bardziej na islamskiej niż na świeckiej koncepcji oświaty.

„O zasadniczych rozbieżnościach pomiędzy braćmi Unzizade świadczy też fakt, że ich drogi po 1880 roku rozeszły się. Chadzi Said Unzizade zaczął wydawać sposobem typograficznym gazetę *Zija Kafkazia* (do 1884 ogółem wyszły 104 jej numery). Gazeta wychodziła w miejscowości Szemache, dzięki czemu miejscowość ta, na równi z Tyflisem, stała się miejscem wydania druków periodycznych. Brat Chadżiego, Dżałał Abdurachman, zaczął wydawać dziennik *Kieszkiul* (*Miska derwisza*), którego nakład początkowo wynosił 430 egzemplarzy. Był jego głównym redaktorem. Treściowo *Kieszkiul*, wychodzący początkowo jako dziennik, a następnie jako gazeta o tygodniowej periodyczności, był bliski *Ekinzi*. Publikowano w nim informacje o aktualnych wydarzeniach polityczno-ekonomicznych, nowinkach naukowo-technicznych, podejmowano problemy rozwoju ludowego rzemiosła, wytwórczości i handlu. Podstawowymi tematami były jednakże problemy kultury, literatury i oświaty. Gazeta korzystała z usług korespondentów z wielu uniwersytetów i miast regionu. W Baku, Kube, Szusze i Erewaniu miała ona oficjalnych przedstawicieli, którzy zajmowali się także kolportażem pisma. W pierwszym numerze wydawca pisał, że »wszystko, co tylko zaczęło żyć, potrzebuje pomocy i troski« i że ma on nadzieję, że »wspólnie z nami, w wydaniu tego pisma, które wezwane jest do służenia narodowi, będą pomagać dobroczyńcy tego narodu«¹².

W „Kieszkiulu” pracował znany literaturoznawca, krytyk i tłumacz Firidunbiek Koczarli (w rosyjskiej przedrewolucyjnej tradycji – Koczarliński), przybliżający swoim czytelnikom utwory Puszkina, Lermontowa, Hugo, Schillera i innych klasyków literatury światowej.

Obok celów oświatowych, podstawowym zadaniem pisma (w kontekście dyskusji wokół azerbejdżańsko-irańskiego i osmańsko-tureckiego sposobu rozumienia koncepcji narodu), pozostawało szerzenie „istambulskiego dialektu” języka osmańskiego, co oczywiście nie odpowiadało interesom władz. Z tego powodu pisma te zostały zamknięte przez władze, a sami bracia zmuszeni byli emi-

identyfikacji narodowej w Azerbejdżanie]//Азербайджан и Россия: Общества и государства (Азербайджан и Росја: Spoleczeństwa i państwa), Moskwa 2001/www.sakharov-center.ru

12 Tamże.

grować do Turcji. Po zamknięciu „Kieszkiul” nowa azerbejdżańska gazeta pojawiła się dopiero w 1903 roku.

W tym czasie (1868–1879) powstała pierwsza linia telegraficzna łącząca Baku i Tyflis, w 1883 roku zbudowano linię kolejową między obu miastami. W 1886 roku w Baku uruchomiono pierwszą centralę telefoniczną. Powstająca infrastruktura techniczna stymulowała rozwój sfery medialnej. Warto też dodać, że o ile w 1883 roku Baku liczyło około 45 tysięcy mieszkańców, to w 1913 roku liczba ta wzrosła do 200 tysięcy.

W 1881 roku w Baku wydano gazetę „Kaspj”, ukazującą się w języku rosyjskim, która – podobnie jak tyfliski „Kaukaz” – odegrała istotną rolę w rozwoju publicystyki uprawianej przez przedstawicieli wykształconych warstw muzulmańskiego społeczeństwa na Zakaukaziu. Gazeta początkowo wychodziła 2 razy w tygodniu, następnie 3 razy na tydzień, a od 1884 roku – codziennie. Jej redaktorami byli w różnym okresie: W. Kuźmin, E. Starcew, P. Gordijewski, P. Liczku-Chomutow, G. Mielikow, A. Gusiejnzade, A. Wiejnberg i inni. W 1895 roku, po nabyciu gazety i drukarni za 57 tys. rubli przez bakińskiego magnata naftowego Ziejnała Tagijewa, gazeta „Kaspj” rozpoczęła nowy etap swej działalności. Był on związany z osobą Ali Mardanbeka Topczibaszewa, który ukończył wydział prawa Uniwersytetu Petersburskiego.

Adwokat Topczibaszew wkrótce został nie tylko redaktorem i wydawcą gazet „Kaspj”, „Baku”, „Chajat” (*Życie*), ale i znanym działaczem politycznym. Wybrano go bowiem radnym bakińskiej rady miejskiej, przewodniczącym komitetu centralnego partii „Ittifak – almuslimin” (*Związek muzulmanów*), posłem I Dumy Państwowej oraz członkiem Ogólnorosyjskiego Zebrania Założycielskiego. W 1894 roku Topczibaszew przeprowadził się do Baku i ożenił z córką Gasanbeka Zardabi. Został nie tylko jego zięciem, ale i współpracownikiem, podzielałym jego poglądy. W numerze 133 „Kaspija” z 24 czerwca 1898 roku wydzwięk jego redakcyjnego komentarza w większości pokrywał się z linią artykułu redakcyjnego Zardabiego z pierwszego numeru „Ekinzi”. Topczibaszew obiecał „odzwierciedlać życie stolicy naftowego królestwa Baku, Kaukazu, Środkowej Azji, obrzędy i obyczaje, wiarę ludności tego regionu w całkowitej zgodności z prawdą historyczną”¹³. W swoich poglądach politycznych Topczibaszew był bliższy europejskim liberałom, niż przedstawicielom panislamizmu i turkizmu. „Azerbejdżańscy liberałowie uważali się za część szerokiego rosyjskiego ruchu liberalnego, którego celem było poszerzenie lokalnego samorządu i stopniowe reformy. W ostatecznym rozrachunku miało to doprowadzić do ustanowienia porządku konstytucyjnego. Trzonem azerbejdżańskiego liberalizmu byli przedstawiciele muzulmanów w Bakińskiej Dumie – w większości kupcy i przemysłowcy. Poza tym organem miejscowego samorządu ich stanowisko było prezentowane na łamach gazety *Kaspj*. Był to przykład bardzo udanego wykorzystania do swoich celów przez lokalną elitę rosyjskiej prasy”¹⁴. Z chwilą objęcia przez Topczibaszewa stanowiska redaktora, gazeta – choć w dalszym ciągu wydawana była w języku rosyjskim – mogła już być uważana za azerbejdżańską. W 1902 roku, z inicjatywy Topczibaszewa, Ziejnał Tagijew zwrócił się do lokalnych władz z podaniem o pozwolenie na wydawanie turkijskojęzycznej gazety.

13 Tamże.

14 Tamże.

Zgody jednak nie otrzymał. Pojawiła się natomiast jeszcze jedna gazeta rosyjskojęzyczna – „Baku”. Należy także odnotować czasopismo „Sprawy naftowe” – pierwsze periodyczne wydawnictwo poświęcone ropie naftowej i jej wydobyciu. Było ono wydawane w Baku w latach 1899–1920.

W Tyflisie w 1903 roku, pod redakcją Mamiedag Szachtachtinińskiego, zaczęto wydawać gazetę w języku azerbejdżańskim „Szargi – rus” (*Rosyjski Wschód*). Istniała ona do 1905 roku. Mamiedag Szachtachtiniński był sławnym publicystą, który zdobył dziennikarskie doświadczenie w czasopiśmie „Kieszkiul”. Kilka specjalnych wydań „Telegramu Szargi – rus” ukazało się także w Baku.

Wydarzenia jesieni 1905 roku wiele zmieniły w Imperium Rosyjskim. Przyjęcie „Przepisów tymczasowych o prasie periodycznej” w listopadzie 1905 roku istotnie osłabiło kontrolę państwową prasy, co doprowadziło nie tylko do jej polityzacji, ale i wzmocnienia nacjonalistycznych i fundamentalistycznych tendencji. Azerbejdżanicy liberałowie weszli w sojusz z lokalnymi rosyjskimi kadetami, stając się zapleczem kadrowym I i II Dumy Państwowej, gdzie posłowie ze wschodniego Zakaukazia połączyli się z innymi przedstawicielami muzułmanów i uformowali grupę parlamentarną „Ittifak” (*Związek*). W tym czasie Baku stało się przodującym centrum dziennikarstwa muzułmańskiego w Imperium Rosyjskim. W okresie od 1905 do 1917 roku w mieście tym, w języku azerbejdżańskim, wychodziło ponad 60 wydawnictw periodycznych, wśród których były takie pisma, jak: gazety „Chajat” (1905–1906) i „Orszad” (*Przewodnik*, 1905–1908), literackie czasopismo „Fujuzat” (*Obfitość*, 1906–1907) i inne.

W 1905 roku do Baku ze Stambułu wrócił Alibiek Gusiejnzade, natchniony ideą jednego narodu tureckiego. Został on inspiratorem codziennej gazety „Chajat”, którą finansował Ziejnal Tagijewa. W czasie wydarzeń rewolucyjnych stała się ona tubą azerbejdżańskiej inteligencji. Jej wydawcą był Topczibaszew, a redaktorem Gusiejnzade.

„Zawartość gazety rozpoczęło oświadczenie, dokonujące syntezy dotychczasowej myśli politycznej Azerbejdżan: Jako muzułmanie i poddani Rosji, dążymy do postępu w ramach rosyjskiego państwa. Jako muzułmanie, chcemy także dobrobytu dla wszystkich naszych współwyznawców i z całego serca życzymy im pomyślności, niezależnie od miejsca na świecie, w którym się znajdują. Ale jesteśmy także Turkami, i dlatego mamy nadzieję na dobrobyt, oświecenie i szczęście wszystkich Turków”. Na stronach tejże gazety Gusiejnzade sformułował sławną później dewizę: „Turklashtirmak, Islamlashtirmak, Avrupalashstirmak” (turfikacja, islamizacja, europeizacja)¹⁵.

Istotną rolę w historii powstawania dziennikarstwa azerbejdżańskiego odegrało satyryczne czasopismo „Mołła Nasrieddin”, które pojawiło się w 1906 roku w Tyflisie. Jego twórcą był pisarz i prawnik Dżalił Mamiedkulizade. Od grudnia 1903 roku zamieszkał on w Tyflisie, gdzie dołączył do kręgu zwolenników Mamiedagi Szachtachtinińskiego. Został również współpracownikiem gazety „Szargi – rus”. Po jej zamknięciu w styczniu 1905 roku Mamiedkulizade nabył niedużą drukarnię, w której od kwietnia 1906 roku wydawane było czasopismo, nazwane od imienia półlegendarnego mędrca wschodniego i kpiarza Mołły Nasrieddina.

„Czasopismo *Mołła Nasrieddin* stało się zupełnie nowym zjawiskiem w historii prasy nie tylko Azerbejdżanu, ale i całego Bliskiego i Środkowego Wschodu.

15 Tamże.

Podobnego pisma, co do ciekawej formy, ostrości i aktualności treści nie było w żadnym kraju, gdzie zaczął docierać *Mołła Nasrieddin*. Dzięki czemu pismo pozyskało sobie stronników, przyjaciół, a zarazem i ... przysporzyło sobie wrogów. Miało ono 8 wielkoformatowych kolumn. Cztery z nich zajmowały kolorowe satyryczne ilustracje i karykatury, które wykonywane były przez sławnych malarzy Szmerlinga i Rottera, a na czterech pozostałych zamieszczane były różnego rodzaju teksty literackie – od opowiadań i wierszy, do krótkich sentencji o charakterze satyrycznym na jedną-dwie linijki. Tak pojawił się w azerbejdżańskiej literaturze i dziennikarstwie specyficzny »mołlonasrieddinowski« styl, którego nieodścignionymi mistrzami zostali sam Dżalił Mamiedkulizade (*Mołła Nasrieddin*) i jego uczeń Mirza Aliekper Sabir¹⁶.

Czasopismo wychodziło co tydzień w piątki, było znane ze swoich felietonów, które do każdego prawie numeru pisał sam redaktor. W 1909 roku objętość czasopisma wzrosła do 12 stron, a nakład osiągnął pięć tysięcy egzemplarzy. Jednakże trudności różnego typu zmusiły Dżaliła Mamiedkulizade do zamknięcia pisma w 1916 roku. Po rewolucji Mamiedkulizade wyemigrował do Iranu, gdzie w Tebrizie w 1921 roku wznowił wydanie czasopisma. W 1922 roku powrócił do ZSRR, gdzie kontynuował wydawanie „*Mołła Nasrieddin*” aż do 1931 roku.

Należy także zwrócić uwagę na nielegalną gazetę „*Gummet*” (*Energia*, 1904–1905), którą w języku azerbejdżańskim wydawała, założona w 1904 roku socjalno-demokratyczna grupa o tendencjach bolszewickich „*Gummet*”. W latach 1905–1906 wychodziły bolszewickie gazety „*Wiadomości Związku Delegatów Robotniczych*” i „*Kocz – Diewet*” (*Wezwanie*), dające początek legalnej azerbejdżańskiej prasie bolszewickiej, gazeta „*Bakiński robotnik*”, w 1906–1907 – „*Tiekamiul*” (*Ewolucja*), w 1907 – gazeta „*Jołdasz*” (*Towarzysz*), „*Syrena*”, w 1907–1909 nielegalna gazeta „*Bakiński proletariusz*”.

Wśród wielu problemów, które były podejmowane i dyskutowane w azerbejdżańskiej prasie po 1905 roku, sprawa języka literackiego stała się przedmiotem szczególnie zaciętych i intensywnych sporów. W niej bowiem ogniskował się problem, ostro stawianego w tym czasie pytania, na które nie znaleziono wówczas odpowiedzi: jaka jest przynależność narodowa muzułmanów zakaukaskich? Nie było bowiem tradycji państwowości azerbejdżańskiej, idea „narodu” była jeszcze wciąż nieokreślona i zagmatwana. Były jednak język azerbejdżański i literatura – podstawowe kryteria identyfikacji grupowej. Ponieważ świadomość przynależności do rodziny narodów turkijskojęzycznych szeroko się rozpowszechniła, szczególnie wśród przedstawicieli wykształconych warstw, wielu zaczęło nazywać siebie Turkijczykami. Powstał zatem problem: do jakiego stopnia należy utożsamiać się z Otomanami i czy trzeba to w ogóle robić? Debaty pomiędzy stronnikami literackiego języka azerbejdżańskiego a otomanistami odzwierciedlały sprzeczności istniejące pomiędzy lokalnym partykularyzmem, a szerokim spojrzeniem na przyszły Azerbejdżan. Świadczyły one także o dążeniu Azerbejdżan, po wyzwoleniu z więzów języka perskiego, do samoidentyfikacji w odniesieniu do otomanizacji. Najważniejsze czasopismo literackie okresu po 1905 roku – „*Fujuzat*” (*Obfitość*) – propagowało pogląd, że Azerbejdżanie są jak Tur-

16 Микеладзе Г., *Гордость наша* [Nasza chwała] – Джамиль Мамедкулизаде // Азербайджанские известия. 2008. от 14 июня. № 874.

kijczycy – Oguzy. Pokrewni w swej podstawie z Turkijczykami, jak i Otomanami, a różnica pomiędzy tymi dwoma narodami nie ma większego znaczenia.

Wydawca czasopisma i jego główny autor, Ali Gusiejnzade, krytykował skłonność do lokalnego partykularyzmu, która mogła w końcu doprowadzić do pojawienia się odrębnego narodu, nazywanego przez niego „kaukaskimi Turkijczykami”. Był on przekonany, że w historii następuje epoka dużych państw, połączonych wspólną religią, językiem i kulturą. Gusiejnzade zupełnie jasno propagował swoją ideę połączenia, w taki czy inny sposób, Azerbejdżanu z Imperium Otomańskim, „duchowym i politycznym przywódcą islamskiego świata”. Stanowisko „Fujuzata” wyrażało się w tym, że wszystkie narody turkijskie powinny przyjąć ujednolicony język literacki, będący modyfikacją języka otomańskiego. Jego argumentacja podkreślała przewagę tego języka w rozwoju intelektualnym Turkijczyków kaukaskich, którzy nie mogli wyrażać w swoim języku abstrakcyjnych pojęć i prowadzić skomplikowanych rozważań. „Język, który my nazywamy ojczystym, na przestrzeni stuleci był odcięty od postępu w polityce, filozofii i nauce, w następstwie czego zatrzymał się w swoim naturalnym rozwoju”.

Przeciwnicy otomanizacji wychodzili z założenia, że doprowadzi ona do spadku czytelnictwa prasy i do powstania trudnej literatury, mało zrozumiałej dla przeciętnego odbiorcy. Zrozumiałym jest, że zwolennicy języka azerbejdżańskiego popierani byli przez grupy o orientacji *narodnickiej*, które miały także na uwadze jego dostępność dla Azerbejdżan zamieszkujących Iran¹⁷.

Rozpoczęta w 1914 roku I wojna światowa doprowadziła do rewolucji lutowej 1917 roku. Partią dominującą w tym okresie w Azerbejdżanie była, utworzona w 1911 roku, turkijaska partia federalistów Musawat, broniąca zasady samookreślenia narodów i zakładająca republikę autonomiczną w składzie Rosji. Jednakże wydarzenia związane z działalnością bolszewickiego Związku Bakińskiego i próbą ustanowienia władzy radzieckiej w marcu 1918 roku doprowadziły do diametralnej zmiany sytuacji politycznej. Wiosną 1918 roku ogłoszono utworzenie Zakaukaskiej Federacji Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu, która istniała miesiąc. Wraz z jej rozpadem muzulmańscy delegaci na Sejm ogłosili 28 maja utworzenie Azerbejdżańskiej Republiki Demokratycznej, na czele z partią Musawat. Do tego czasu rzadko używany termin geograficzny „Azerbejdżan”, stał się nazwą państwa, które długo poszukiwało określenia nazwy narodu.

„Republika istniała 23 miesiące, jednakże w tym okresie można wydzielić trzy etapy: pierwszy związany był z okupacją otomańską, trwającą do listopada 1918 roku. Otomańskie władze wojenne traktowały Azerbejdżan jako terytorium, które ostatecznie znajdzie się w granicach Turcji. Wojska tureckie zostały zastąpione przez oddziały brytyjskie, które zapewniły czasowe bezpieczeństwo Azerbejdżanu od rozgorzałej wojny domowej w Rosji. Brytyjska obecność była także czynnikiem stymulującym rozwój polityczny Azerbejdżanu w stronę parlamentaryzmu”¹⁸. Po wycofaniu się armii brytyjskiej w sierpniu 1919 roku, nadejście Armii Czerwonej i władzy radzieckiej było tylko kwestią czasu, co rozumeli liderzy partii Musawat. Barwny obraz prasy tych dwóch lat odzwierciedlał atmosferę niestabilności okresu przejściowego.

17 Свентоховский Т. Указ. соч.

18 Tamże.

27 kwietnia 1920 roku część rosyjskiej 11 Armii Czerwonej przekroczyła granicę Azerbejdżanu i 28 kwietnia wkroczyła do Baku. Po ustanowieniu władzy radzieckiej w Gruzji i Armenii w marcu 1922 roku został podpisany traktat tworzący Związek Federacyjnych Republik Zakaukaskich, którego nazwę wkrótce zmieniono na Zakaukaską Republikę Federacyjną. W grudniu tego samego roku Republika Zakaukaska, razem z Ukrainą, Białorusią i Federacją Rosyjską utworzyły ZSRR. Dopiero zgodnie ze stalinowską konstytucją z 1936 roku Azerbejdżan, Gruzja i Armenia stały się samodzielnymi republikami w składzie ZSRR.

Po ustanowieniu władzy radzieckiej, Baku pozostało centrum azerbejdżańskiego dziennikarstwa – jeszcze w 1908 roku doliczono się w nim więcej niż 30 drukarni i litografii. Od 1920 zaczęła tam funkcjonować Azerbejdżańska Agencja Telegraficzna (AzAgT). Na początku lat 20. roczny nakład książek i czasopism wynosił w Azerbejdżanie 137 tysięcy egzemplarzy, jednorazowy nakład gazet 48 tysięcy egzemplarzy. Dla wzmocnienia bazy wydawniczej w 1924 roku zostało utworzone Azerbejdżańskie Wydawnictwo Państwowe.

„Zasadnicze znaczenie dla przemian lat 20. stanowiła reforma alfabetu z jej ważnymi politycznymi, kulturowymi i religijnymi następstwami. Sama jej idea jest tak stara, jak i azerbejdżański ruch oświatowy. Alfabet arabski, słabo dostosowany do fonetyki języków turkijskich, sprawiał wiele trudności w nauce czytania i pisania. W warunkach radzieckiego reżimu powstały możliwości radykalnego rozwiązania tego problemu. Tym niemniej temat reformy alfabetu rozstrzygał się w ostrej dyskusji. Latynizacja alfabetu wywołała protest nie tylko broniących historycznej i kulturowej spuścizny tradycjonalistów, ale i rewolucyjnie myślących spadkobierców sławnego wołżańsko-tatarskiego komunisty Sułtana Galijewa. Jak przypuszczali ci ostatni, alfabet arabski, niezawierający samogłosek, sprzyja zachowaniu wspólnych norm języka literackiego wszystkich narodów turkijskich. W piśmie bowiem nie odzwierciedlają się fonetyczne różnice języków i dialektów. Ale Moskwa kontynuowała swoją politykę narodowej dyferencjacji muzułmanów. Lenin zaaprobował reformę, która postępowała bardzo szybko. W czerwcu 1924 roku alfabet łaciński zaczął być wykorzystywany przez administrację Azerbejdżańskiej SRR.

Problem latynizacji alfabetu szybko przestał być sprawą wyłącznie radzieckich Turków i wywołał zainteresowanie w kemalistycznej Turcji. Idea takiej reformy odpowiadała dążeniu Mustafy Kemala do zerwania z otomańską przeszłością. Pośpiesznie, bez okresu przejściowego, w listopadzie 1928 roku Turcja przyjęła alfabet łaciński i wprowadziła zakaz posługiwania się językiem arabskim, analogicznie do zakazu wprowadzonego w Azerbejdżanie. W wyniku tych działań związki Azerbejdżanu z Turcją uzyskały nową perspektywę. Jednocześnie krok ten doprowadził do pogłębienia różnic kulturowych z irańską częścią Azerbejdżanu, gdzie problem zamiany arabskiego alfabetu nawet nie mógł być otwarcie podejmowany¹⁹. W roku szkolnym 1928/1929 szkoły Azerbejdżanu przeszły z liternictwa arabskiego na łacińskie, a w 1939 roku azerbejdżańskie piśmiennictwo zostało przełożone na podstawie liternictwa rosyjskiego. Pozwoliło to przybliżyć typologię prasy azerbejdżańskiej do radzieckiej, gdzie aktywnie postępował proces powstawania miejskich i rejonowych gazet, które przy całej swojej ideologiczności wciąż dawały możliwość wyjaśnienia lokalnych tematów,

19 Tamże.

niepodejmowanych w prasie republikańskiej. Tym bardziej, że wszystkie innowacje technologiczne w dziennikarstwie (w 1926 w Baku nadano pierwszą audycję radiową, od 1956 roku zaczęła funkcjonować bakińska telewizja; przy czym radio republikańskie i audycje telewizyjne były nadawane w języku azerbejdżańskim, rosyjskim i ormiańskim – 2 programy radiowe i 2 telewizyjne) związane były z okresem radzieckim w historii Azerbejdżanu.

W Azerbejdżańskiej SRR działały republikańskie wydawnictwa Aziernieszr („Azgosizdat”), Azerbejdżańskie Wydawnictwo Państwowe, Maarif (Oświata) o Giandżlika (Młodość). Jednoroczny nakład wydawanych przez nie książek w latach 70. wynosił ponad 10 milionów egzemplarzy. Połowa z nich wydawana była w języku azerbejdżańskim. W 1968 roku w Azerbejdżanie wychodziły 123 czasopisma i inne pisma periodyczne (w tej liczbie 80 w języku azerbejdżańskim), o rocznym nakładzie 16 390 tysięcy egzemplarzy i 121 gazet (w tej liczbie 95 w języku azerbejdżańskim), o rocznym nakładzie 309 857 tysięcy egzemplarzy.

W języku azerbejdżańskim wychodziły takie gazety republikańskie, jak: „Komunista”, „Sowiet kiendio” (*Radziecka wieś*), „Azerbejdżan giandżliari” (*Młodzież Azerbejdżanu*, od 1919), „Azerbejdżan muallimi” (*Nauczyciel Azerbejdżanu*, od 1934), „Azerbejdżan pionieri” (*Pionier Azerbejdżan*, od 1938), „Adabijat wie indżesieniet” (*Literatura i sztuka*, od 1934). W języku rosyjskim ukazywały się: „Bakiński robotnik” (od 1917), „Wieża” (od 1928), „Młodzież Azerbejdżanu” (od 1919); a w języku armeńskim: „Komunist” (*Komunista*, od 1920).

Wśród czasopism w języku azerbejdżańskim wychodziły „Azerbejdżan komunisti” (*Komunista Azerbejdżanu*, od 1939), „Azerbejdżan Hadyny” (*Kobieta Azerbejdżanu*, od 1923), „Kirpi” (*Jeź*, od 1952), „Ulduz” (*Gwiazda*, od 1967), „Azerbejdżanie”, w języku rosyjskim – „Literacki Azerbejdżan” (od 1931); w języku armeńskim – „Grakan Azerbejdżan” (*Literacki Azerbejdżan*, od 1957).

Jedną z najstarszych gazet Azerbejdżanu w tym okresie była gazeta „Bakiński robotnik”, której pierwszy, a zarazem ostatni numer, ukazał się w 1906 roku. Były jeszcze próby wznowienia gazety w 1908 roku, ale prawdziwa jej historia rozpoczęła się 5 maja 1917 roku, kiedy „z Bakińskiego Komitetu w redakcji »Bakińskiego robotnika« zaczęli pracować A. Dżaparidze, N. Koliesnikowa, W. Naniejszwili, I. Małygin, A. Karinijan. Redaktorem naczelnym został Stiepan Szau-mian. W pierwszym numerze przedrukowano z *Prawdy* (organu centralnego partii) słynne *Tezy kwietniowe* W.I. Lenina. *Bakiński robotnik* utrzymywał stałe związki z moskiewską *Prawdą* i innymi bolszewickimi pismami oraz *Kaukaskim robotnikiem* w Tyflisie. Przedstawiał tym samym rozwój ruchu rewolucyjnego nie tylko w Baku i Azerbejdżanie, ale w całej Rosji i na Zakaukaziu”²⁰.

Ważnym wydarzeniem w historii gazety była aktywna współpraca z pi-smem wielkiego rosyjskiego poety Siergieja Jesienina. Miała ona miejsce w latach 1924–1925, kiedy funkcję redaktora naczelnego pisma pełnił P.I. Czagin. Na łamach „Bakińskiego robotnika” Jesienin opublikował poematy „Ballada o dwudziestu sześciu”, „Anna Oniegina” oraz wiersze z cyklu „Motywy perskie”. W okresie radzieckim „Bakiński robotnik” był organem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Azerbejdżanu, Rady Najwyższej i Rady Ministrów Azerbejdżańskiej SRR. Jego nakład w 1955 roku wynosił 110 tysięcy egzemplarzy,

20 Кузнецов И.В., Фингерит Е.М., *Газетный мир Советского Союза* [Gazetowy świat Związku Radzieckiego], Moskwa 1976, T. 2., s. 299.

w 1962 – 130 tysięcy, w 1973 – 137 tysięcy. „Bakiński robotnik” uważany był za najważniejszą gazetę codzienną Azerbejdżanu.

W języku azerbejdżańskim, jako organ Komunistycznej Partii Azerbejdżanu, wydawana była gazeta „Komunist”, której pierwszy numer nielegalnie wyszedł w Baku w sierpniu 1919 roku. „Ważnym okresem w historii gazety były lata 1920–1925, kiedy pracował w niej pierwszy redaktor naczelny, słynny azerbejdżański publicysta, M.S. Ordubazy. W tym okresie opublikował on na jej łamach (od 30 kwietnia 1920 do końca roku 1925) około 1000 różnych materiałów. Pisali także w „Komuniście” działacze partyjni i państwowi: S.M. Kirow, N. Narimanow, S. Ordżonikidze, S.M. Efendijew, A.I. Mikojan, G. Musabiekow i inni”²¹. Za przykład gazety, często zmieniającej swoją nazwę, co odzwierciedlało specyfikę ideologicznych „powiewów” czasów radzieckich, może służyć „Młodzież Azerbejdżanu”, będąca organem Komitetu Centralnego Komsomołu Azerbejdżanu. Gazeta ukazała się 11 lipca 1919 roku pod tytułem „Robotnik”. W tymże roku zmieniła ona nazwę na „Młodzież robotniczą”, od marca 1920 roku ukazywała się pod tytułem „Czerwone wezwanie”, od kwietnia 1920 roku jako „Młody komunista”, od maja 1920 roku – „Młody robotnik”, od sierpnia 1920 roku – „Czerwona młodzież”, od stycznia 1921 roku – „Młody robotnik”, od listopada 1921 roku – „Międzynarodowy sztandar”, od lipca 1922 roku – „Młody robotnik”, od czerwca 1932 roku – „Bakiński komsomolec”, od stycznia 1937 roku – znowu jako „Młody robotnik”. W sierpniu 1941 roku zawieszono jej wydawanie. Pismo wznowiono dopiero we wrześniu 1945 roku pod nazwą „Młodzież Azerbejdżanu”.

Popularną gazetą była również, wydawana w Baku w języku rosyjskim, „Wieża”. Odzwierciedlała ona interesy przemysłu naftowego, co wyrażało się nawet w jej tytule, który „zapropozowali sami nafcjarze, mówiąc: »Z wieży – lepiej widać!«”²². Z czasopism literackich w języku azerbejdżańskim najbardziej poczytnym było „Adabijat wie indżesieniet” (*Literatura i sztuka*).

Wraz z nadejściem jawności życia publicznego w końcu lat 80. XX wieku gwałtownie wzrosła liczba wydawanych gazet azerbejdżańskojęzycznych. Większość z nich ukazywała się jednak bardzo krótko. Najbardziej znanymi w tej grupie tytułami były: „Azadyg” (*Wolność*) pod redakcją Nadżafowa – organ prasowy Frontu Narodowego, „Istiglal” (*Niezależność*) – organ prasowy partii socjalno-demokratycznej, „Azerbejdżan”, „Nowruz” (*Nowy Dzień*), „Otlar jurdu” (*Ziemia Ognista*) i „Elm” (*Wiedza*).

Powstawanie tego typu prasy odbywało się w okresie ostrej polityzacji sytuacji społecznej. Kilka miesięcy po starciach zbrojnych w lutym 1988, w Górnym Karabachu powstał Narodowy Front Azerbejdżanu. Gdy w 1992 roku w Azerbejdżanie odbyły się pierwsze demokratyczne wybory, prezydentem republiki został przywódca Narodowego Frontu Azerbejdżanu Abulfaz Elczibiej. Rządy Elczibieja trwały tylko jeden rok. Został on odsunięty od władzy w wyniku przewrotu wojskowego, dokonanego przez pułkownika Surieta Gusiejnowa. Ten z kolei przekazał władzę doświadczonemu politycznemu działaczowi, byłemu członkowi Biura Politycznego KC KPZR, Giejdarowi Alijewowi. Polityk ten okazał się postacią, która była w stanie zjednoczyć wokół siebie większość społeczeństwa. Alijew następnie przekazał władzę własnemu synowi.

21 Tamże, s. 297.

22 Tamże, s. 301.

Z gazet okresu radzieckiego w latach 90. zachowały wpływy i nakłady tylko rosyjskojęzyczne „Wieża” i „Bakiński robotnik”. Popularność zyskały nowe pisma, takie jak: „Ajna” (*Zwierciadło*), „Secher”, „7 giun” i „Ajdynlyg”. Pojawiła się pierwsza niezależna agencja „Turan” i gazety partyjne – „Milliat”, organ partii niezależności narodowej Etibara Mamiedowa, „Istiglal”, gazeta socjalno-demokratycznej partii braci Alizade i „Jieni Musawat” partii Musawat, pod kierownictwem Isoja Gambarara²³. Największy sukces gazeta „Azadlyg” osiągnęła na początku lat 90., kiedy jej codzienny nakład wynosił 100 tysięcy egzemplarzy. Był to rekordowy wynik w skali całego Azerbejdżanu, ponieważ obecne nakłady gazet codziennych nie przekraczają 15 tysięcy egzemplarzy. Formalnie założycielem gazety „Azadlyg” jest zespół dziennikarski, chociaż gazeta jest tubą Partii Frontu Narodowego Azerbejdżanu (PNFA).

Chociaż dane statystyczne wskazują, że obecnie stale czyta prasę zaledwie około 18% mieszkańców Azerbejdżanu, to jednak segment prasowy zachowuje swój wpływ na życie społeczne kraju, przy utrzymaniu swojej względnej niezależności. Ta niezależność oparta jest na współczesnym ustawodawstwie, którego podstawę stanowi konstytucja przyjęta w listopadzie 1995 roku. Do jej uchwalenia, po proklamacji niepodległości w Azerbejdżanie, obowiązywała konstytucja z 1978 roku. Jej uzupełnieniem był szereg aktów ustawodawczych, które uwzględniały m.in. zasady międzynarodowych konwencji dotyczących praw człowieka.

Artykuł 2 Ustawy „O środkach masowej informacji” uznaje za środki masowego przekazu „organy prasy periodycznej: mające stałą nazwę i bieżący numer, gazety, czasopisma, almanachy, biuletyny i inne wydawnictwa wychodzące nie rzadziej niż raz do roku, a także inne typy prasowych wydawnictw, których jednorazowy nakład jest powyżej stu egzemplarzy, radio, telewizję, programy wideo, kroniki filmowe lub całość audio- i audiowizualnych informacji i materiałów (audycji), wychodzących pod stałą nazwą nie rzadziej niż raz do roku”.

Konstytucja Republiki Azerbejdżanu zawiera artykuły regulujące podstawowe zasady działalności środków masowego przekazu, jak również ich stosunki z jednostką i państwem. W szczególności konstytucja gwarantuje:

- możliwość swobodnego „zgodnego z prawem poszukiwania, zdobywania, przekazywania, tworzenia i rozpowszechniania informacji” (art. 50);
- „wolność masowego przekazu, zakaz cenzury państwowej w mass mediach, w tym w prasie” (art. 50);
- prawo do posługiwania się językiem ojczystym i uprawiania działalności twórczej w każdym języku zgodnie ze swoim życzeniem (art. 45). Stanowi to podstawę tworzenia środków masowej informacji w językach mniejszości narodowych;
- ochronę czci i godności obywateli (art. 46); w tym przed nadużywaniem swobody przez środki masowego przekazu;
- prawo do krytyki działalności organów państwowych, ich przedstawicieli, partii politycznych, związków zawodowych, innych stowarzyszeń publicznych, a także działalności i pracy poszczególnych obywa-

23 Здесь и далее фактическая основа по современным азербайджанским СМИ приводится по данным сайта [Tutaj i dalej dane faktograficzne o azerbejdżańskich środkach komunikowania masowego na podst. witryny] www.media.aznet.org.

teli. Prześladowanie za krytykę jest zabronione, jednakże ubliżanie lub oszczerstwo nie mogą być uważane za krytykę (art. 57);

- obronę praw i wolności każdego w sądzie (art. 60);
- nienaruszalność własności (w tym własności intelektualnej i materialnej środków masowego przekazu) i jej ochronę przez państwo (art. 13);
- prawo „w zgodzie z porządkiem prawnym, swobodnego wykorzystania swoich możliwości i uzdolnień, samodzielnego lub z innymi zajmowania się przedsiębiorczością lub niezabronionym prawem innym rodzajem działalności ekonomicznej” (art. 59).

Ogólnie rzecz biorąc, normy konstytucyjne spełniają wymagania ratyfikowanych przez Azerbejdżan konwencji międzynarodowych. Art. 147 azerbejdżańskiej ustawy zasadniczej stanowi, że Konstytucja Republiki Azerbejdżanu jest najwyższym prawem. Jednak nie zostało przewidziane jego bezpośrednie zastosowanie. W oparciu o artykuły Konstytucji parlament uchwała prawa, które następnie stanowią podstawę do wydawania innych aktów ustawodawczych. Problem ich zgodności z Konstytucją rozstrzyga utworzony w lipcu 1998 roku Sąd Konstytucyjny²⁴.

Ważnym wskaźnikiem funkcjonowania wolności słowa w pracy dziennikarskiej są przepisy o dostępie do informacji, znajdującej się w kompetencji organów władzy państwowej. „Specjalna procedura odpowiedzi na zapytanie redakcji zawarta jest w ustawach o środkach masowego przekazu czterech postradzieckich państw: Azerbejdżanu, Białorusi, Kazachstanu i Rosji. Tam, gdzie jej brak, eksperci mówią o deklaratywnym charakterze prawa dziennikarzy do otrzymywania i rozpowszechniania informacji”²⁵.

Podobnie przedstawia się stan prawny mediów w Azerbejdżanie. W praktyce spotyka się naciski finansowe na prasę, przypadki prześladowania nonkonformistycznych pism, ograniczanie kontaktów z ormiańskimi dziennikarzami. Kulminacją tych działań był maj 2005 roku, kiedy został zamordowany Elmar Gusejnow – redaktor gazety „Monitor”. Pismo to wkrótce zostało zamknięte.

Za nową koncepcją w dziedzinie ustawodawstwa medialnego można uważać rozporządzenie byłego prezydenta Azerbejdżanu Giejdara Alijewa, nakazujące, aby od 1 sierpnia 2001 roku wszystkie gazety wydawane w języku azerbejdżańskim, wykorzystujące cyrylicę, przeszły na grafikę łańską. Zgodnie z tym rozporządzeniem również cała produkcja reklamowa, a także filmy wyświetlane w azerbejdżańskiej telewizji powinny być w języku azerbejdżańskim. Za niedostosowanie się do tego rozporządzenia wprowadzono odpowiedzialność administracyjną. Został też ustanowiony Narodowy Dzień Prasy – 22 lipca, na pamiątkę wydania pierwszej gazety azerbejdżańskiej.

24 Зейналов Э., *Законы и практика СМИ в Азербайджане* [Prawo i praktyka ŚKM w Azerbejdżanie]//*Законы и практика СМИ в странах СНГ и Балтии* [Prawo i praktyka ŚKM w państwach ZNP i nadbałtyckich], Moskwa: Галерея, 1999, s. 5.

25 Рихтер А.Г., *Свобода массовой информации в постсоветских государствах: регулирование и саморегулирование журналистики в условиях переходного периода* [Wolność masowej informacji w państwach postsowieckich: regulacja i samoregulacja dziennikarstwa w warunkach okresu przejściowego]//*Автореферат на соиск. уч. степени доктора филол. наук.* [Autoreferat dla uzyskania stopnia dr. hab. nauk filozoficznych], Moskwa 2007, s. 18.

Na początku nowego tysiąclecia w Azerbejdżanie zarejestrowanych było 563 różnego rodzaju mediów, z których rzeczywiście wydawanych było 300 gazet i 72 czasopism. Funkcjonowało 20 kanałów radiowych i telewizyjnych, działało także 20 agencji informacyjnych.

Przejście na alfabet łaćniński doprowadziło do interesujących sytuacji na rynku prasy. Przykładowo: wychodzący do tej pory w języku azerbejdżańskim tygodnik „Siedem dni” zaczął być wydawany w języku rosyjskim, w zupełnie zmienionym stylu i innej szacie graficznej.

Analitycy zgodni są w opinii, że obecnie niezależne gazety azerbejdżańskie można podzielić na dwie grupy: samofinansujące się i subsydiowane przez określone środowiska polityczne lub finansowe. Do samofinansujących można obecnie zaliczyć „Echo”, „Zwierciadło”, „Tydzień”, a także opozycyjny „Jieni Musawat”.

Założona przez jednego z przywódców azerbejdżańskiej opozycji Isoja Gambarę gazeta „Jieni Musawat” cieszy się popularnością wśród szerokich kręgów społeczeństwa. Udane działania marketingowe pomogły gazecie pozyskać odbiorców (czytają ją zarówno zwolennicy władzy, jak i opozycja), bez względu na swe polityczne zaangażowanie (obrona interesów partii Musawat). „Jieni Musawat” szeroko przedstawia społeczne, polityczne i międzynarodowe życie Azerbejdżanu. Gazeta często zamieszcza wywiady ze sławnymi ludźmi, politykami, byłymi urzędnikami państwowymi, zwraca uwagę na problemy historii najnowszej.

Opozycyjny charakter ma także azerbejdżańska gazeta „Szarg”, wydawana od początku lat 90. pod redakcją Akira Aszyrły (był on również założycielem gazety). Mimo niedużego nakładu (6000 egzemplarzy), pismo szczególnie kładzie nacisk na prezentację wewnętrznej polityki kraju. Jest bardzo popularne, a jego redaktor kandydował nawet do parlamentu w 2000 roku.

Najpopularniejszą gazetą, spośród wydawanych w Azerbejdżanie w języku rosyjskim, pozostaje pismo „Zwierciadło”, które wychodzi od 1990 roku. Do końca 2000 roku „Zwierciadłem” kierował Rauf Tałyszynski. Gazeta jest uważana za najbardziej wpływową, kształtującą opinię społeczną zarówno rosyjskojęzycznej, jak i azerbejdżańskiej ludności. W piśmie szczególnie wysoki poziom reprezentowały materiały analityczne. Pozyskiwana reklama uczyniła z pisma najbardziej dochodowe przedsiębiorstwo w sektorze medialnym Azerbejdżanu. Jednakże pod koniec 2000 roku w redakcji doszło do rozłamu – część dziennikarzy razem z Raufem Tałyszynskim zaczęła od stycznia 2001 roku wydawać gazetę „Echo”. Obecnie „Zwierciadłem”, o nakładzie 8000 egzemplarzy, kieruje Elczin Szychliński, a gazetą „Echo”, z nakładem 10 000 egzemplarzy, Rauf Tałyszynski. Oba periodyki mają podobną formułę redakcyjną i adresowane są do zbliżonej publiczności. Oprócz tego Rauf Tałyszynski, początkowo w „Zwierciadle”, a potem w „Echo” poprzez stworzenie strony internetowej, dotarł do szerokiego kręgu czytelników z zagranicy.

Należy także zwrócić uwagę na wychodzącą w języku rosyjskim cotygodniową gazetę „Tydzień” (redaktor: E. Bagirowa), której nakład oscyluje wokół 13 000 egzemplarzy. Gazeta jest obecnie częścią grupy wydawniczej „Supermarket – Tydzień”. W pewnym okresie konkurowała nawet ze „Zwierciadłem”, ze względu na swoją publicystykę ekonomiczną. Jednakże w wyniku sporów w redakcji i odejścia części dziennikarzy popularność „Tygodnia” zmalała.

W języku rosyjskim w Baku wychodzi też gazeta cotygodniowa „Codzienne nowości”. Do tej pory nie wypracowała jednakże własnej, oryginalnej formuły i nie udało jej się pozyskać sympatii czytelników.

Fenomenem postradzieckiego okresu w dziennikarstwie Azerbejdżanu jest pojawienie się pism anglojęzycznych. Jest to związane z wejściem na krajowy rynek prasy wydawnictw zachodnich. Ta część segmentu prasy, jak na razie, znajduje się w stadium formowania. Tym niemniej istnieje i jest finansowana przez rynek reklamowy. Prawdopodobnie stanowi, że gazety anglojęzyczne wychodzą co tydzień w niedużych nakładach i są rozpowszechniane bezpłatnie w hotelach, klubach, barach itd. Najbardziej znane z nich to „Caspian Business News” (redaktor: Fagan Askierow, nakład 2000 egzemplarzy), „The Azeri Times” (redaktor: Aida Sułtanowa, nakład 8000 egzemplarzy) i „Baku Sun”, będąca specjalną wersją angielskiego dziennika „The Sun”, który jest częścią koncernu medialnego Ruperta Murdocha.

Gazety wychodzące w języku azerbejdżańskim w większości dofinansowywane są przez różnego typu grupy finansowo-przemysłowe lub partie polityczne. Wysokie dofinansowanie otrzymuje wychodząca od 1995 roku gazeta cotygodniowa „Ekspres”, którą kieruje Gazanfar Bajramow. Jest to jedna z najbardziej bogatych w informacje, o zróżnicowanej tematyce, gazet. Posiada także bardzo stabilny zespół dziennikarki. Jej nakład wynosi około 10 000 egzemplarzy, co jest na rynku prasy Azerbejdżanu poważnym wynikiem.

Gazetę „Churrijet”, wychodzącą od 1991 roku, często nazywa się nieoficjalnym organem opozycyjnej Demokratycznej Partii Azerbejdżanu. Obecnie wychodzi ona trzy razy w tygodniu, w nakładzie 6000 egzemplarzy pod redakcją Sulejmana Mamiedi i specjalizuje się w przedstawianiu polityki wewnętrznej kraju.

Prorządowa „Azad Azerbaijan” ma nakład około 5000 egzemplarzy, gazeta Ministerstwa Ochrony Zdrowia „Szefget” – 4800 egzemplarzy, związkowa „Ulfeť” – 3700 egzemplarzy. Nakłady innych gazet są jeszcze mniejsze: „PS” Almaz Mamiedowej – 3600 egzemplarzy, „Nejtral” Wafy Ałlachwierdijewej – 2700 egzemplarzy, „Lider Media” Faika Achmiedowa – 2000 egzemplarzy, „VAT” Alirzy Sajjłowa – 1500 egzemplarzy, „Achig Fikir” Asafa Rzajewa – 1000 egzemplarzy.

Rynek czasopism Azerbejdżanu jest bardzo zróżnicowany. Wydawane w Stanach Zjednoczonych czasopismo „Azerbaijan International” jest swego rodzaju wizytówką życia kulturalnego Azerbejdżanu. Przedstawia ono materiały dotyczące muzyki, literatury, folkloru, szkolnictwa, a także życia codziennego, tendencji rozwojowych społeczeństwa, stosunków międzynarodowych i biznesu naftowego. Problemom biznesu i ekonomii Azerbejdżanu poświęcone jest czasopismo „Biznes i konsulting”, które podjęło próbę wydania czasopisma rozrywkowego – „Styl”. Nie stało się ono jednak czasopismem odgrywającym istotnej roli na rynku. Centrum Badań Religijnych Azerbejdżanu wydaje dwumiesięcznik „Biegun”, którego celem jest wspieranie muzułmańskiej oświaty religijnej i propagowanie islamskiej etyki. Od 1991 roku wydawane jest rodzinne czasopismo socjologiczne „Dżejła Chanum”, którego tematyka – oprócz problemów wychowania dzieci, zagadnień ochrony zdrowia i ekologii – zawiera także materiały poświęcone sztuce, kinu i modzie. Od 1997 roku czasopismo drukowane jest w Turcji.

Fundacja Przyjaciół Kultury Azerbejdżańskiej w 2002 roku zaczęła wydawać międzynarodowe czasopismo azerbejdżańskie „IRS – dziedzictwo”, mające także

wersję internetową. Jego podstawowym celem jest przedstawianie kontrowersyjnych zdarzeń historycznych, wydarzeń kulturalnych czy archeologii regionu. Wydawane od 2007 roku czasopismo „Siedem cudów Azerbejdżanu” uzyskało szeroki rezonans wśród czytelników zarówno w kraju, jak i za granicą.

W języku angielskim wychodzi czasopismo o problemach zdrowia i medycyny „Your Health”, natomiast w rosyjskim – pierwsze czasopismo azerbejdżańskie dla mężczyzn „Favourite”.

Analiza rynku agencji informacyjnych w Azerbejdżanie pozwala stwierdzić, że najważniejszą tego typu instytucją w kraju jest agencja informacyjna „Turan”, która dzięki sprawnemu zarządzaniu i agresywnemu marketingowi zajęła ważne miejsce w azerbejdżańskiej przestrzeni informacyjnej. Oprócz niej w tym segmencie rynku medialnego istnieją również „Azierpriess”, agencja prorządowa „Azadinform”, „Trend”, „Assu – Iradu” i kilka innych, mało znaczących.

Większość stacji radiowych i telewizyjnych Azerbejdżanu jest własnością państwa. Audycje nadawane są przede wszystkim w języku azerbejdżańskim i rosyjskim. Praktycznie każda stacja telewizyjna ma swoją radiostację. Należy zaznaczyć, że wszystkie lokalne rozgłośnie są podobne. Ich ramówka składa się z krótkich programów informacyjnych i muzycznych audycji rozrywkowych. Oprócz miejscowych rozgłośni dużą popularnością cieszą się stacje nadające z irańskiego Azerbejdżanu i Turcji. Tylko w Baku działają 3 tureckie, 3 rosyjskie stacje radiowe oraz 2 państwowe i 2 komercyjne stacje telewizyjne. Tureckie i rosyjskie audycje transmitowane są drogą satelitarną, bezpośrednio z obu tych krajów. Oddział azerbejdżański radiostacji „Głos Ameryki” nadaje dla całego Azerbejdżanu i północnych rejonów Iranu w języku azerbejdżańskim. Bakiński oddział radiostacji BBC nadaje na swojej częstotliwości i na kanale ANS, a radiostacja „Azadlyg” (bakiński oddział „Wolności”) jest obecnie jedyną opozycyjną rozgłośnią.

Obok państwowej kompanii telewizyjnej AzTV funkcjonują niezależne stacje telewizyjne. Za największą uznaje się telewizję ANS, która powstała ze studia na państwowym kanale AzTV-1, przekształconego w samodzielny kanał telewizyjny, nadający w sieci DMB. Obecnie ANS to zarówno kanał telewizyjny i radiostacja, jak i służby wspomagające. Sieć własnych korespondentów ANS obejmuje nie tylko regiony kraju, ale też zagranicę, w tym Rosję i USA, na co może sobie pozwolić tylko AzTV.

Głównym konkurentem ANS jest telewizja Space, przede wszystkim ze względu na jakość programów informacyjnych, audycje typu talk-show, codzienne spotkania w studiu oraz programy muzyczne. Istnieje też kanał telewizyjny Lider – TV, którego popularność zbliża się stopniowo do ANS i Space, a także kanał rozrywkowy ATV, specjalizujący się w całodobowym pokazie filmów kinowych i koncertów. Przygotowaniem programów telewizyjnych w Azerbejdżanie zajmuje się także międzynarodowa organizacja Intiernius, której audycje nadawane są na Space i ANS.

Tłumaczenie: Justyna Dudek

Redakcja tekstu: Marian Gierula

SUMMARY

Media system in Azerbaijan, Armenia and Georgia: history and contemporary

Author presents historical conditions of mass media beginning in Azerbaijan, Armenia and Georgia. The press beginning is connected with administrative of Caucasus land in Russia territory. Author characterizes the beginning of different press types and institutions connecting with them. The article, in details, presents the history of press beginning in Azerbaijan. Author indicates connection with formation of national identity and a country. It is an analysis of the most important press titles in history of press in Azerbaijan. Author presents the history of Azerbaijan media system in Soviet Union time, and nowadays, after beginning of the independent state.

KEY WORDS: press, Caucasus, Azerbaijan, media system, religion, language, radio, television, magazine, media law.